

Hans Wansink

Ontketend

VAN PROVO TOT PVV

Nederland

BLAUWBURG WAL

ONTKETEND NEDERLAND

Van Provo tot PVV

Hans Wansink

ISBN 9789493340404

1e druk november 2025

Vormgeving: Eric Jan van Dorp

Tekstcorrecties: Marielle Saegaert

Fotokeuze: Theo Audenaerd

Foto omslag: Rellen bij de kroning van Beatrix op 30 april 1980. Foto Daniel Koning, de Volkskrant.

Een uitgave van:

Uitgeverij Blauwburgwal, Amsterdam

info@blauwburgwal.nl

[www. blauwburgwal.nl](http://www.blauwburgwal.nl)

Copyright©2025 Hans Wansink

Copyright©2025 Uitgeverij Blauwburgwal

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd
in welke vorm dan ook zonder uitdrukkelijke en schriftelijke toestemming van de uitgever.

De uitgever heeft alle redelijke inspanningen verricht om de rechthebbenden op het gebruikte beeldmateriaal te achterhalen en te vermelden. Mochten desondanks bepaalde rechthebbenden niet zijn genoemd, dan kunnen zij contact opnemen met de uitgever.

Hans Wansink

Ontketend Nederland

Van Provo tot PVV

BLAUWBURG WAL

Inhoud

Woord vooraf 7

1. De rookbom en de wapenstok 11
2. Het beschaafde populisme van D'66 19
3. 12 miljoen Nederlanders 27
4. Weg met de bevoogding 33
5. Politiek op drift 43
6. Het kind centraal 51
7. Dekolonisatie tegen wil en dank 57
8. De ontnuchtering van een tevreden natie 63
9. De crisis van de jaren '80 71
10. Ruud Lubbers en de onthechte kiezer 77
11. Zelfbeschikking als dogma 85
12. Europa na de val van de Muur 91
13. Na het socialisme: Paars! 97
14. Srebrenica: kroniek van een afgang 103
15. Het populisme van de Leefbaren 109
16. Het minderhedendebat ontbrandt 115
17. Het effect van 11 september 121
18. De doorbraak van Pim Fortuyn 125
19. De liquidatie van een volkstribuun 131
20. Balkenende houdt koers 135
21. De liquidatie van een filmmaker 141
22. De vluchtigheid van de nieuwe politiek 147
23. Van kredietcrisis naar eurocrisis 155
24. Daar sta je dan, Willem-Alexander 163
25. Hoe zwart is Piet? 167
26. De aanslag op vlucht MH17 173
27. Het toeslagenschandaal 179
28. Narcostaat Nederland 189
29. De coronacrisis 195
30. Ontketende kiezers 201
31. 18 miljoen Nederlanders 213
32. De val van het kabinet-Schoof 219

Besluit 223

Bijlage: Uitslagen Tweede Kamerverkiezingen 1963-2025 226

Noten 229

Literatuur 240

Personenregister 245

Woord vooraf

‘D ie rare provo’s in Amsterdam, wat willen ze nou eigenlijk?’ Die vraag stelde de bovenmeester van de openbare lagere Van Dijckschool aan zo’n veertig leerlingen in klas 6B. Vanuit Bilthoven konden we er geen chocola van maken. Ze wilden vooral de autoriteiten op stang jagen, dat was duidelijk. Maar welk doel ze daarmee willen bereiken, bleef in nevelen gehuld.

Er werd in 1966 veel over politiek gesproken, ook onder twaalfjarigen in de klas. Er gebeurde dan ook van alles. En die gebeurtenissen kon je thuis zelfs in zwart-wit op een nieuw apparaat zien: de televisie. Mijn vader had die twee jaar eerder gekocht ter gelegenheid van de Olympische Spelen in Tokio. Zo behoorden wij tot de ruim 2 miljoen Nederlanders die de rookbommen bij het huwelijk tussen kroonprinses Beatrix en de Duitse diplomaat Claus von Amsberg konden zien ontploffen.

Mijn ouders lazen het *Utrechts Nieuwsblad*, *De Telegraaf* en het Amerikaanse *Time Magazine*. De lectuur leverde volop gespreksstof op voor hoogoplopende debatten tussen de rechts-liberale vader, de links-liberale moeder en de door de *swinging sixties* aangeraakte kinderen.

Op 15 juni lazen we in *De Telegraaf* over de ‘straatterreur’ van communistische bouwvakkers die het gebouw van de krant kort en klein hadden geslagen. Hoofdcommissaris Van der Molen en burgemeester Van Hall waren niet in staat het tumult in de hoofdstad te bedwingen.

In oktober richtten de journalisten Hans Gruijters en Hans van Mierlo Democraten ’66

op. ‘Een zeer onbescheiden initiatief’, herinnerde Gruijters zich twintig jaar later in een lang gesprek met mij als verslaggever van het weekblad *Haagse Post*. ‘Het politieke bestel moest worden opgeblazen.’ Dat bestel zelf wist ineens niet meer zo goed wat het met het volk aan moest. De brave burgerij bleek ontketend en bevrijdde zich van knellende banden van bevoogding door kerk, zuil en politieke partij. Maar ‘ontketend’ zou vanaf 1966 ook losgeslagen betekenen. Radicalisme onttaardde meer dan eens in politiek geweld.

Kortom, 1966 is de ideale start voor een nieuwe geschiedenis van hedendaags Nederland – tot en met de val van het kabinet-Schoof. Zo’n nieuw geschiedverhaal is ook nodig om af te rekenen met verouderde denkbeelden. Naar mijn overtuiging laat het Nederland van vandaag zich niet afdoende verklaren uit wat je in de geschiedenisboekjes tot vervelens toe tegenkomt: de bezetting, de verzuiling en het poldermodel.

Het krachtenveld dat van buiten op Nederland inwerkt, vraagt om een nieuwe benadering van het recente verleden. Dit verhaal is dan ook geen vaderlandse geschiedenis in de klassieke zin van het woord. Het is mijn ambitie te laten zien dat wereldhistorische gebeurtenissen – denk aan de val van de Berlijnse Muur op 9 november 1989, de aanslagen van 11 september 2001, het failliet van Lehman Brothers op 5 september 2008 of het neerhalen van vlucht MH17 op 17 juli 2014 – de gang van zaken in Nederland blijvend hebben beïnvloed.

Dat betekent niet dat de avonturen van Joop den Uyl, Dries van Agt, Ruud Lubbers,

Wim Kok, Frits Bolkestein, Pim Fortuyn, Jan Peter Balkenende, Jan Marijnissen, Wouter Bos, Ayaan Hirsi Ali, Geert Wilders, Thierry Baudet en Mark Rutte onbesproken blijven. Als journalist voor onder andere *Haagse Post*, *NRC Handelsblad*, *Intermediair* en *de Volkskrant* was ik in de bevoorrechte positie ze te kunnen observeren, te interviewen en *off the record* te spreken.

Het politieke bedrijf maakte in de afgelopen zestig jaar een gedaantewisseling door. Aan de vereenzelviging van kiezers met hun verzuilde volkspartij kwam een einde. De ambitie van die partijen om 'vorm te geven' aan de vernieuwing het land bleek een illusie. De politieke agenda werd voortaan buiten het politieke circuit bepaald. Dit gegeven, de overgang van het regime van de partijdemocratie naar wat je een populistisch-bureaucratisch regime kan noemen, is de rode draad van deze geschiedenis van eigentijds Nederland.

Ons land werd meer dan voorheen op de proef gesteld door de dynamiek in de wereld. Nederland kreeg te maken met zware economische crises, met immigratie van ongekende omvang en met een versnelling van de Europese integratie.

De mondialisering vormde niet alleen een uitdaging voor de nationale economie, maar ook voor het zelfbeeld van de natie. Ons land blameerde zich in Srebrenica. Het gedoogbeleid schiep criminele netwerken die de wereldmarkten voor drugs zouden gaan domineren. Nederland bleek een gidsland zonder volgers.

In de jaren zestig kwamen allerlei vraagstukken aan de orde waar we nog steeds mee te maken hebben. Het was de generatie van oorlogskinderen en babyboomers die zich afzette tegen het gezag in allerlei gedaanten, zich losmaakte van traditionele verhoudingen en door activisme van buitenaf een nieuwe politieke agenda opstelde.

Het politieke bestel kwam onder grote druk te staan. Maar door tegemoet te komen

aan de eisen van zich emanciperende vrouwen, homoseksuelen, jongeren, soldaten en arbeiders, wist de politiek het vertrouwen van de ontvoogde kiezers te herstellen.

Meer moeite had de politiek het met wat anno 1966 nog gewoon 'overbevolking' werd genoemd. Een halve eeuw geleden telde Nederland zo'n 12 miljoen inwoners. Dat vond een grote meerderheid van het volk toen te veel. Een staatscommissie ontvouwde een omvangrijk programma van bevolkingspolitiek door geboortebeperving en het tegengaan van gastarbeid.

In de jaren negentig werd de agenderende rol van het actiewezen overgenomen door populistische smaakmakers. De Leefbaar-beweging van Jan Nagel en Henk Westbroek zette eerst de lokale politiek op zijn kop. Pim Fortuyn ontketende na de aanslagen van 11 september 2001 een ware opstand van de burgers. De populistten verdwenen vaak even snel als ze waren gekomen, maar het populisme zelf bleek een bestendig element in de politieke cultuur van de eenentwintigste eeuw.

Intussen hadden beroepspolitici de handen vol aan het management van allerlei crises: de oliecrisis, treinkapingen, Srebrenica, de moorden op Fortuyn en Van Gogh, de kredietcrisis, MH17, corona. Het gebrek aan functioneren van het staatsapparaat zelf bepaalde steeds sterker de politieke agenda.

De overheid die in de jaren zestig en zeventig nog luisterde naar de buitenwereld, liet zich nu kennen als bureaucratische vijand van juist de meest kwetsbaren. De onwil en het onvermogen om de schade van de aardgaswinning en het toeslagenschandaal fatsoenlijk af te wikkelen hebben geleid tot een duurzame vertrouwensbreuk tussen staat en burgers.

Dat Nederland inmiddels meer dan 18 miljoen inwoners telt, betekent dat de grenzen van de bevolkingsgroei in zicht komen. Uit onderzoek van de Staatscommissie Demografische Ontwikkeling 2050 blijkt dat 87

procent van de respondenten vindt dat Nederland nu al vol is. De staatscommissie zelf waarschuwt dat bij ongewijzigd beleid de bevolking de komende 25 jaar weleens met 3 à 5 miljoen zou kunnen groeien.

De hoofdstukken in deze geschiedenis van Nederland sinds 1966 zijn in chronologische volgorde geplaatst, maar hebben elk hun eigen thema. Aan bronnen is voor contemporaine geschiedschrijving geen gebrek. Ik heb dankbaar gebruik gemaakt van vele uitstekende studies die in de loop der jaren door historici, journalisten en andere deskundigen zijn verricht. Ik put ook uit eigen werk, met name uit mijn proefschrift *De erfenis van Fortuyn* (2004) en *Het land van Beatrix* (2014).

Ik dank Roelof Bouwman, Eric Jan van Dorp, Marianne Hoogma, Monika Sie Dhian Ho en Syp Wynia voor hun tips, commentaar en uitgave van deze nieuwe geschiedenis van Nederland. Theo Audenaerd, met wie ik het jubileumboek *De eeuw van de Volkskrant* maakte, zocht uit duizenden foto's de meest aansprekende om de lezer bij de les te houden.

Hans Wansink, oktober 2025

10 maart 1966. Een rookbom in de Raadhuisstraat tijdens de rijtoer van prinses Beatrix en prins Claus van de Westerkerk naar het paleis op de Dam na de huwelijksluiting.
Foto Cor Out/ANP

De rookbom en de wapenstok

Het was op 10 maart 1966, de dag waarop kroonprinses Beatrix ging trouwen met de Duitse diplomaat Claus von Amsberg, niet overmatig druk in de hoofdstad. Tussen het stadhuis, waar burgemeester Van Hall optrad als ambtenaar van de burgerlijke stand en de Westerkerk, waar dominee Kater zorgde voor de inzegening, stonden tienduizenden Oranjefans te wachten op de Gouden Koets.

Die belangstelling viel tegen. Volgens het *Algemeen Handelsblad* dachten ‘sommigen’ dat er honderdduizenden op Het Huwelijk zouden afkomen. ‘Nederland had er kennelijk de voorkeur aan gegeven het huwelijk op de televisie te volgen.’¹

De belangstelling van de plaatselijke autoriteiten viel ook tegen. Burgemeester Van Hall (Partij van de Arbeid) zelf had al geen zin in de koninklijke trouwpartij. Hij had er bij premier Cals op aangedrongen om de plechtigheid in Den Haag te laten plaatsvinden. Beatrix zelf bleek bereid om af te zien van de hoofdstad als plaats van voltrekking, maar Cals wilde niet wijken voor de ophef die haar partnerkeuze vooral in Amsterdam had teweeggebracht. Van Hall, beducht voor trammelant in de hoofdstad, moest de klus dus tegen heug en meug klaren.

De leiders van drie joodse kerkgenootschappen gaven geen gevolg aan de uitnodiging om de huwelijksplechtigheid bij te wonen. In het stadhuis ontbraken daarnaast zeven leden van de PvdA-fractie van de Amsterdamse gemeenteraad. Ook de fracties van de PSP en de CPN lieten het afweten.²

Er was ook een VVD-raadslid dat was thuis gebleven. Het ging om Hans Gruijters. Gruijters was in februari door de afdeling Amsterdam van de VVD aangewezen als lijsttrekker voor de gemeenteraadsverkiezingen die op 1 juni 1966 zouden plaatsvinden. Iedereen ging ervan uit dat hij wethouder zou worden.

Hans Gruijters was eigenaar van twee kroegen, de bekendste was de *Bamboo Bar* aan de Lange Leidsedwarstraat. Om overdag ook wat om handen te hebben, was Gruijters chef van de redactie buitenland van het *Algemeen Handelsblad*. Hij had dan ook, naar eigen zeggen, ‘wel wat beters te doen’ dan de plechtigheid bij te wonen.

VVD-partijleider Edzo Toxopeus zag de humor van deze actie niet in. Sterker nog: door te bedanken voor de uitnodiging had Gruijters ‘de trouw van de VVD aan de constitutionele monarchie verdacht gemaakt’.³ Gruijters trad daarop uit de VVD.

Het aantal ordeverstoringen was op die tiende maart juist groter dan verwacht. De groepen jongelui, die zich die ochtend bij het monument de Dokwerker hadden verzameld om te demonstreren tegen het huwelijk van Beatrix met ‘een Duitse fascist’, wisten herhaaldelijk door te dringen tot de route van het stadhuis naar de kerk. Zo werden op de hoek van de Raadhuisstraat en de Keizersgracht enkele rookbommen gegooid.

Die waren goed zichtbaar voor de televisiekijkers; het aantal toestellen was van 400.000 in 1960 gestegen tot een kleine 2,5 miljoen in 1966. Maar terwijl de luisteraars op de radio de rotjes hoorden knallen, zaten de tv-kijkers zonder geluid letterlijk in

de mist van de rookpluimen. Dat was geen mankement bij de NTS, maar een bewuste keuze. Omdat het zou gaan om 'een beschrijvende reportage' zou commentaar op de rookbommen niet nodig zijn.

Een merkwaardig standpunt, vond ook de verslaggever van het *Handelsblad*. Waar hier het commentaar niet gemist kon worden, was dat wel het geval met de 'gemeenplaatsen' bij de plichtplegingen in kerk en stadhuis.⁴

De bruid zelf bleef onverstoorbaar glimlachen alsof er niets aan de hand was

De in de Westerkerk verzamelde gasten, inclusief koningen en prinsen, keken op een monitor ontsteld naar een met rookflarden omgeven Gouden Koets. De bruid zelf bleef onverstoorbaar glimlachen alsof er niets aan de hand was.

Honderden demonstranten scandeerden 'Republiek! Republiek! Er gingen pamfletten rond met teksten als *'Die Mörder sind unter uns'* en *'Bitte Schupo, die Westerkirche ist doch in der Nähe des Gettos?'*⁵ De politie sloeg er met de lange lat flink op los en dreef zo de demonstranten uiteen. Ook omstanders en journalisten liepen rake klappen op.

Later op de avond lokten provo's en hun gevolg nog wat knuppelincidenten uit bij het Nationaal Monument en hotel Krasnapolsky waar de internationale pers zich had verzameld. De laatste rookbommen werden tot ontploffing gebracht.⁶

Wat was het probleem met Claus von Amsberg? Wie waren die provo's? Hoe reageerden de autoriteiten?

Claus von Amsberg

Beatrix en Claus von Amsberg hadden elkaar ontmoet in de zomer van 1964. Plaats van

handeling was de bruiloft van prins Moritz von Hessen met prinses Tatiana von Sayn-Wittgenstein in Bad Berleburg, Noordrijn-Westfalen.

Tijdens een bezoek van Claus op zaterdagmiddag 1 mei 1965 werd het paar door John de Rooy gefotografeerd in de tuin van kasteel Drakensteyn. Jagend op de 'exclusieve plaat' had De Rooy samen met journalist Eelke de Jong al veertien dagen rond de hekken van Drakensteyn geslopen. Het leverde uiteindelijk zes foto's op.

Op de eerste foto zag je dat het paar nog niks in de gaten had: ontspannen glimlachend, gearmd en de handen in elkaar verstrengeld. Op de laatste foto keek de man betrapt in de lens en fronste de prinses geërgerd haar wenkbrauwen. Wie die man was, wist op dat moment niemand – dat werd namelijk door de betrokkenen, inclusief directeur Gijs van der Wiel van de Rijksvoorlichtingsdienst, angstvallig geheimgehouden. Ontkend werd zelfs dat er überhaupt sprake was van een romance van de kroonprinses.

De Rooy bood zijn foto's eerst aan bij de *Haagse Post*. Die zag na overleg met de Rijksvoorlichtingsdienst van publicatie af, net als *De Telegraaf* en *Het Nieuws van de Dag*. De Britse *Daily Express*, oplage vier miljoen, had lak aan de dreigementen van de Nederlandse regering. De tabloid publiceerde op 6 mei de eerste foto, onder de kop: 'Wie is haar geheime huwelijkskandidaat?'

Daarop kon *De Telegraaf* een dag later antwoord geven met de laatste foto van De Rooy onder de kop 'DUITS DIPLOMAAT HERKEND'⁷ Fotograaf De Rooy werd overstelpt met haat, verwijten en een berisping van de Vereniging van Fotojournalisten. Maar de opdrachten uit dag- en weekbladen in binnen- en buitenland stroomden binnen. De fotograaf was dag en nacht in de weer met het afdrukken van zijn zes foto's. De negatieven droeg De Rooy op zijn lijf: 'Dat is mijn kapitaal, daar moet ik verrekke zuinig op zijn.'⁸

Loe de Jong weet raad

De hel brak los in Nederland. Prominenten uit het voormalig verzet verklaarden dat het voor hen ‘onverdraaglijk’ was ‘dat prinses Beatrix van plan is een stap te doen, die haar straks samen met een Duitser, die in de tijd van onze bitterste nationale nood met de arm omhoog stond en “Heil Hitler” riep, naar de herdenkingsplechtigheden voor onze doden zal brengen’

Ook het weekblad *De Groene Amsterdammer* vond de gedachte ‘onverdraaglijk dat een Duitser nog eens Prins der Nederlanden zou worden’. Het maandblad *De Gids* eiste dat Beatrix afstand zou doen van haar troonrechten.

Maar wat had Claus von Amsberg nu eigenlijk tijdens de oorlog uitgevoerd? Die vraag kon alleen worden beantwoord door de directeur van het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie Loe de Jong. Hij was juist in die jaren beroemd geworden als presentator van de televisieserie ‘De Bezetting’, die miljoenen kijkers vijf seizoenen lang aan de buis gekluisterd hield.

Voor zijn antecedentenonderzoek had De Jong een strakke deadline: voordat de verloving op 28 juni bekend gemaakt zou worden, moest Claus gezuiverd zijn van zoveel mogelijk blaam. De ouders van Von Amsberg, planters in de Duitse kolonie Tanganyika, hadden hun zoon in de jaren dertig naar het gymnasium in Duitsland gestuurd. Daar was hij verplicht lid geweest van de Hitlerjugend, maar niet van de SS. Hij had gediend in de Wehrmacht in Italië, maar geen schot gelost. Als 18-jarige Duitser werd hij in mei 1945 door de Amerikanen krijgsgevangen gemaakt. Eind 1945 kon hij terugkeren naar het familielandgoed in Dötzingen.

Het viel dus nogal mee met het oorlogsverleden van Claus von Amsberg.

Vanuit Paleis Soestdijk maakte koningin Juliana op 28 juni 1965 de verloving van Beatrix (27) met Claus (38) bekend. Dat ge-

beurde op de televisie, zodat het Nederlandse volk met de toekomstige echtgenoot van de kroonprinses kon kennismaken. De verloofde werden geïnterviewd door journalist Herman Felderhof. Die vroeg Von Amsberg of hij in zijn jeugd geen antisemiet was geweest, of hij wel eens een film over concentratiekampen had gezien, of hij al gesproken had mensen uit het voormalige verzet. Felderhof: ‘Kunt u straks als Nederlander de herdenking van de vierde mei meevieren en hebt u daarover dezelfde gevoelens, zou u denken, als de goede Nederlanders zelf?’

Claus onderging het verhoor gelaten en gaf de antwoorden die van hem verwacht werden. Pas na deze knieval van de aanstaande schoonzoon reageerde de pers met kwalificaties als innemend, sympathiek en er goed uitziend.⁹

PSP-leider Henk Lankhorst, dacht er heel anders over. In het najaar van 1965 stemde zijn Tweede Kamerfractie – als principieel tegenstander van de monarchie – tegen de zogenaamde toestemmingswet. Die toestemming was noodzakelijk voor een huwelijk van de kroonprinses. Opmerkelijk was de bijdrage van het Kamerlid Hendrik Koekoek van de Boerenpartij. Hij maakte zijn toestemming voor het voorgenomen huwelijk afhankelijk van Von Amsbergs ideeën over het Landbouwschap. Het antwoord van premier Cals leidde tot hilariteit in de Oude Zaal: ja zo lustte hij er nog wel een! Stel je voor dat ieder Kamerlid ging vragen naar het standpunt van de heer Von Amsberg over een bepaalde politiek kwestie!¹⁰

Vrije Boeren in actie

Een uitweiding is hier op zijn plaats. Boer Koekoek werd in de jaren zestig en zeventig door de gevestigde politiek steevast weggezet als de dorpsgek. Dat doet hem tekort. Sterker nog: de woelige jaren zestig begonnen niet in het Amsterdam van 1966, maar

in het Drentse Hollandscheveld. Daar werden begin maart 1963, in de strengste winter van de eeuw, in opdracht van het Landbouwschap drie boerengezinnen met huisraad, koeien en kippen op straat gezet.

Als leider van de Vrije Boeren had Koekoek al in de jaren vijftig het verzet van de boeren tegen het Landbouwschap aangevoerd. Het Landbouwschap was opgericht om schaalvergroting af te dwingen en de sector te stroomlijnen door strenge regulering van bovenaf. Vooral kleine boeren waren hiervan de dupe.

Het Landbouwschap was een publiek-rechtelijke organisatie waarvan je als boer verplicht lid moest zijn. Het ging om een paar tientjes, maar de kleine boeren uit Drenthe weigerden consequent en jarenlang de hen opgelegde heffingen te betalen. Zij werden door het Landbouwschap hard aangepakt. Het legde beslag op roerende goederen die dan in het openbaar werden geveild. Koekoek zelf weigerde in 1961 een Landbouwschap-heffing van bijna 200 gulden te betalen. Hij zette zijn protest kracht bij door de rijksweg tussen Apeldoorn en Nunspeet te blokkeren – een actievorm die navolging zou vinden.

Het Landbouwschap zette op 5, 6 en 7 maart 1963 het zwaarste middel in: onteigening van de boerderijen. De boerderijen van Klaas Hartman, Benjamin Nijmeijer en Daniël van der Sleen moesten leeg worden opgeleverd aan de deurwaarder. Ook de stallen. De inboedel werd op straat gezet. De koeien werden het besneeuwde land ingedreven. Honderden sympathisanten raakten dagenlang slaags met de karabijnbrigade, de eerste Mobiele Eenheid. In de nacht van 6 op 7 maart ging de boerderij van Hartman in vlammen op. De brand was aangestoken; de dader werd nooit gevonden.¹¹

De boeren verloren de strijd tegen het Landbouwschap uiteindelijk, maar Hendrik Koekoek en de Vrije Boeren werden in het hele land toegejuicht als de morele winnaars. De Boerenpartij kwam op 15 mei 1963 met

3 zetels in de Tweede Kamer. De aanhang beperkte zich niet tot het platteland. Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1 juni 1966 scoorde de Boerenpartij opvallend hoog. In Amsterdam kwam de partij met 4 zetels in de raad; ten koste van bestuurderspartij PvdA die er 4 verloor. De club van Koekoek sprak meer Amsterdammers aan dan Provo, dat 1 zetel veroverde.

De 'happenings' van Provo

De eerste 'happening' in Nederland werd op 9 december 1962 georganiseerd door de dichter Simon Vinkenoog. Het motto was 'Open het graf', een satirische reactie op de door Mies Bouwman op de tv gepresenteerde actie 'Open het dorp', bedoeld om geld in te zamelen voor een dorp met aangepaste voorzieningen voor gehandicapten.¹² Johnny van Doorn, alias The Selfkicker, vertolkte de rol van Electric Jesus. De happening werd op film vastgelegd.

'Open het graf' was de Amsterdamse variant van de uit New York overgewaaid Fluxusbeweging in de kunst. Fluxus combineerde muziek, theater en andere kunstvormen met het gebruik van nieuwe media. Om de kloof tussen kunstenaar en publiek te overbruggen, organiseerde Fluxus *events of happenings* waarbij de omstanders deelnamen aan de activiteit. Het was theatrale actiekunst, bedoeld om de gevestigde orde in en buiten de kunstsector te ontregelen. Film en televisie werden ingezet om een groter publiek te bereiken – en op de kast te jagen.

Van de partij was ook de kunstenaar-glaswasser Robert Jasper Grootveld. Hij zou als 'antirookmagiër' naam maken bij de bijeenkomsten rond het beeld het Lievertje op het Spui. Dat beeld was een cadeau van sigarettenfabrikant Hunter aan de stad Amsterdam. Grootveld zette zich af tegen de 'nicotinever-slavende consumptiemaatschappij'. Zelf gaf hij de voorkeur aan cannabis. Dat was rond

1960 in Amsterdam te verkrijgen. Grootveld: 'Marihuana, dát was in Amerika, dat was het opium van de armen. Jongelui gebruikten dat, en dan gingen ze heel wild dansen. En precies zo, wou ik ook, heel wild dansen.'¹³

In het voorjaar van 1965 kregen de hap-penings een meer politiek karakter. Daar zorgde de Haagse gymnasiast Roel van Duijn voor. Als scholier was hij al bij verschillen-de demonstraties betrokken geweest tegen de atoombom: 'Nederland geen Hiroshima'. Met 'sit-ins' en blokkades op de openbare weg had hij met een handjevol medescholieren kennisgemaakt met de harde hand van de politie.

Als student in Amsterdam kondigde hij op 25 mei in een stencil de oprichting van Provo aan. Het werd tijd braaf links weer nieuw leven in te blazen. Hij verwachtte daarbij niks van het 'klootjesvolk', dat wil zeggen de arbeidersklasse, en van de 'misselijk makende middenstand'. De revolutie moest komen van het 'provotariaat': van 'beatniks', nozems, studenten, kunstenaars en andere randfiguren.

Het eerste nummer van het blad *Provo*, met als ondertitel *Jongerentijdschrift ter vernieuwing van het anarchisme*, verscheen op 12 juli 1965. Het bevatte een handleiding voor het maken van explosieven. Dat was aanleiding voor de Amsterdamse officier van justitie om het blaadje in beslag te nemen en de redacteurs Van Duijn, Rob Stolk, Luud Schimmelpenninck en Hans Metz in hechtenis te nemen.

Het was maar een klein groepje *would-be* revolutionairen dat de kern vormde van Provo. De jongeren die op de happenings afkwamen, waren meer geïnteresseerd in het spektakel dan in het omverwerpen van de bestaande orde. Het provoceren van de autoriteiten in het algemeen en de politie in het bijzonder ging Provo beter af.

Provo wierp geen echte bommen en granaten, maar rookbommen naar de Gouden Koets. De beweging beschouwde zichzelf

Verkiezingscampagne van de Provo's voor de gemeenteraadsverkiezingen. Lijsttrekker Bernhard de Vries voor de verkiezingskar met witte fiets op het Leidseplein. Mei 1966.

Foto Cor Jaring/ Stadsarchief Amsterdam

niettemin als de rechtmatige opvolger van de strijders tegen de Duitse bezetter. De tekst van een Provokatie aan het adres van het koninklijke bruidspaar luidde: 'Wie van de 3 is de grootste democraat? Daaronder zag je de portretten van prinses Irene's echtgenoot Hugo Carlos de Bourbon Parma, Claus von Amsberg en prins Bernhard. Toegelicht met een 'kort overzicht over hun fascisties verleden'.¹⁴

Verzet na de oorlog, was de rake typering van filmmaker Theo van Gogh voor het linkse activisme van de jaren zestig en zeventig.

De slag om De Telegraaf

Op maandag 13 juni 1966 protesteerden hoofdzakelijk communistische bouwvakkers, verenigd in het Amsterdamse Bouwvakcomité, tegen een korting op hun vakantie-uitkering. In de bouw-cao was afgesproken dat de erkende bouwbonden bij de ongeorganiseerden een bepaald bedrag mochten inhouden voor administratiekosten als dezen hun vakantiebonnen kwamen inwisselen. CPN-leden en andere radicalen werden geweerd bij nette vakbonden als het NVV en het NKV.¹⁵

Aan de demonstratie bij de Dokwerker op het Jonas Daniël Meyerplein namen zo'n duizend bouwvakkers deel. Een groep betogers bestormde tegen acht uur 's avonds het patронаatsgebouw aan het Marnixplein waar de verzilvering van de vakantiebonnen plaatsvond. Ze sloegen de inboedel kort en klein en een paar vakbondsbestuurders een blauw oog. De opgetrommelde politie voerde hevige charges uit om de orde te herstellen. Daarbij vielen niet alleen gewonden, maar ook een dode: de 51-jarige metselaar Jan Weggelaar uit de Jordaan.

De bouwvakkers gingen er voetstoots vanuit dat hun collega in de voorste linies was bezweken onder klappen van de wapenstok, dan wel onder de wielen van een politiebusje. Volgens de politie zou hij per vergissing zijn getroffen door een stuk stoeptegel dat door demonstranten was gegoooid.

De bouwvakkers gingen verhaal halen op het stadhuis aan de Oudezijds Voorburgwal. Burgemeester Van Hall bleek de hele avond onbereikbaar; hij was naar een feestje gegaan. Wethouder Roel de Wit (PvdA) wist de demonstranten te kalmeren met de belofte een onderzoek in te stellen. Om half twee 's nachts maakt de politie de resultaten bekend van een autopsie die door patholoog-anatoom J. Zeldenrust in het Wilhelmina Gasthuis op het lijk van Weggelaar in allerijl was uitgevoerd. Daaruit bleek dat de bouwvakker aan een hartverlamming was gestorven. Van enig hersenletsel was geen sprake. In een late stadseditie kon *De Telegraaf* dit nieuws in de ochtend van 14 juni melden.

De bouwvakkers hechtten geen enkel geloof aan de lezing van de politie en gingen er nog steeds vanuit dat Weggelaar door politiegeweld om het leven is gekomen. Door een foto in de communistische krant *De Waarheid*, waarop te zien was hoe Weggelaar de klappen van een wapenstok trachtte af te weren, werden zij in hun opvatting gesterkt dat *De Telegraaf* onder één hoedje speelde met de politie.

Een deel van de bouwvakkers maakte zich op om op te trekken naar de Nieuwezijds Voorburgwal waar *De Telegraaf* was gevestigd. Onder het roepen van leuzen als 'Moordenaars', 'Fascisten' en 'Weg met *De Telegraaf*' probeerden ruim honderd bouwvakkers, gewapend met een ladder en balken als stormram, het gebouw in te nemen. In de hal van het gebouw verdedigden portiers, bankwerkers, typografen en enkele redacteuren het trappenhuis tegen de indringers met brandspuiten, ijzeren staven en stoelpoten. Zij konden niet verhinderen dat de abonnements- en advertentiekas werd geplunderd en vernielingen werden aangericht.

Op straat dwongen demonstranten de bestuurder van een naderende tram tot stilstand en sleurden hem naar buiten. Ze kantelden bestelauto's met grote pakken kranten en rollen papier en staken die in brand – om vervolgens minutenlang brandweerswagens tegen te houden. De politie was in geen velden of wegen te bekennen.

Binnen probeerden redacteuren van de krant wanhopig contact te krijgen met hoofdcommissaris Van der Molen en burgemeester Van Hall. Die wezen laconiek naar elkaar zonder in actie te komen. Daarop wist *De Telegraaf* minister Smallegen van Binnenlandse Zaken aan de lijn te krijgen. Die verkeerde ten onrechte in de veronderstelling dat de mobiele eenheid al bij de eerste melding zou zijn uitgerukt. Pas na anderhalf uur beleg kwam de politie opdagen op de inmiddels door de aanvallers verlaten Nieuwezijds Voorburgwal.

Hier en daar werd door de politie met scherp geschoten

In tegenstelling tot de redacteuren en typografen kregen de bouwvakkers in de loop van de ochtend wél versterking. Steeds meer provo's namen de gelegenheid te baat om

1. De rookbom en de wapenstok

hun afkeer van in hun ogen foute *Telegraaf* bot te vieren. Overal in de stad gooiden ze stenen naar politieagenten met karabijnen en wapenstokken. Hier en daar werd door de politie met scherp geschoten – in het Binnengasthuis werden enkele mannen met schotwonden binnengedragen. In de haven legden arbeiders het werk neer om zich bij de bouwvakkers aan te sluiten. De rellen gingen tot diep in de nacht door. De balans van ‘Dolle dinsdag’ 14 juni: meer dan honderd gewonden, voor miljoenen gulden schade en een ontredder stad.

De ravage in het gebouw van *De Telegraaf* was enorm. Geen raam was meer heel. De vloeren van de redactielokalen lagen bezaaid met stenen. De hal en het trappenhuis waren volledig vernield en op de begane grond had bluswater zich vermengd met drukinkt. Maar de redactie liet zich niet kennen. Nog dezelfde avond verscheen er een noodeditie van *De Courant/Het Nieuws van de Dag*, met een verslag van de belegering.

In *De Telegraaf* van 15 juni werd ‘de straat-terreur’ verklaard uit het feit dat ‘onze bladen het juiste bericht gepubliceerd hebben, dat een demonstrant niet door de politie was neergeknuppeld, maar om het leven was gekomen door hartverlamming.’

Volgens de schrijver Harry Mulisch deed het er helemaal niet toe of *De Telegraaf* het bij het juiste eind had gehad: ‘zelfs al was het waar, dan was het nog onwaar’. Als incarnatie van het kwaad was het woord van de krant in linkse kringen bij voorbaat verdacht.¹⁶

De televisiebeelden van de rellen hadden duidelijk gemaakt dat de Amsterdams politie de zaak niet meer in de hand had. Dat was aanleiding voor de VVD-fractie om de Tweede Kamer terug te roepen van reces. Fractievoorzitter Toxopeus uitte felle kritiek op Van Hall. Hij wilde in Amsterdam een ‘toestand van verhoogde waakzaamheid’ instellen, waarbij de burgemeester door de regering

buitenspel zou worden gezet. Dat vond een meerderheid in de Kamer te ver gaan.¹⁷

Minister Jan Smallenbroek van Binnenlandse Zaken (ARP) ontsloeg twee weken later hoofdcommissaris Van der Molen. Van Hall zou niet veel later tot aftreden worden gedwongen. Ook Smallenbroek zelf was nu aangeschoten wild; hem werd door de Kamer verweten de slechte verhouding tussen de twee functionarissen op zijn beloop te hebben gelaten.

Onlusten op de Nieuwe Zijds Voorburgwal in Amsterdam, Telegraaf-gebouw bestormd, Telegraaf-auto's in brand.

Foto Hans Steinmeier/Anefo

De Telegraaf, die dupe was geweest van de nalatigheid van de minister, kreeg op 19 juli 1966 genoegdoening. Onder de kop ‘Minister uit de bocht’ berichtte de krant dat Smallenbroek onder invloed ‘met grote kracht’ tegen een geparkeerde auto was gebotst en vervolgens met gierende banden en gedoofde lichten was weggereden. Pas de volgende dag had de minister contact opgenomen met de eigenaar van de auto. Op 28 augustus maakte Smallenbroek zijn aftreden bekend.